

ФІЛОСОФІЯ

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.1>

Р. О. Волошин

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-0049>

аспірант

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ: АНАЛІЗ МОЖЛИВОСТІ РОЗШИРЕННЯ ТРИЕТАПНОЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОГЕНЕЗУ

Постановка проблеми. Події в Україні після 2014 року, зокрема Революція Гідності, анексія українського Криму, початок російсько-української війни і повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році актуалізували в українському суспільстві цікавість до власної історії, ідентичності. Питання формування української нації, державності отримало втілення у масовій культурі та активно обговорюється у публічному просторі. Зокрема, можна спостерігати дискусію про те, чи українська нація була сформована на момент Революції Гідності, повномасштабного вторгнення Росії в Україну чи процес націєтворення досі триває. Актуалізація публічного дискурсу створює передумови для більш детального аналізу процесу націєтворення з урахуванням контексту подій 2014–2025 років.

Мета статті. Дослідити етапи націєтворення України, визначити, на якому етапі Україна перебуває зараз, через три роки повномасштабного вторгнення, зафіксувати основні риси цього етапу і розглянути доречність використання додаткового етапу на додачу до усталеного погляду про три ключові етапи націєтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню націєтворення, або в ширшому розрізі – формування спільнот, приділяли увагу багато науковців, серед яких Б. Андерсон, Е. Гелнер, Е. Сміт, Е. Гобсбаум, Я. та А. Ассманн, М. Грох, О. Бочковський та ін. Водночас питання українського націєтворення в працях цих дослідників відсутнє. Формування української нації отримало імпульс зацікавленості як всередині держави, так і за її межами, лише в останні роки й повністю не досліджене. Серед сучасних дослідників варто назвати Я. Грицака, С. Плохія, В. В'ятровича, О. Гнатюк, Т. Снайдера, С. Сторожук, Т. Гундорову, О. Зайцева, І. Гирича, Н. Яковенко та ін.. Праці та думки деяких науковців з переліку будуть згадані у цій статті. Зазвичай науковці, які працюють з цією темою, зосереджуються або на певних, обмежених в часі історичних періодах, або на ролі

певної категорії населення у націєтворенні. Ця стаття є спробою закласти підґрунтя для комплексного аналізу процесу творення української нації, який, на думку автора, триває досі.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглядати процес формування української нації, коротко зупинимось на теорії націєтворення. На думку визначного німецького філософа Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, нації творяться у два різні способи. “Згори” їх формують “історичні народи” на ґрунті існування держав, які мають певне тривале історичне минуле. Такі нації називають “державними” або “історичними”, до них належать здебільшого країни західної Європи, які впродовж століть існували в тих чи інших формах державності. Другим способом виникнення нації є формування на засаді зміцнення “громадської гущавини”, яку французький соціолог Еміль Дюркгайм бачить як сукупність спільних цінностей, норм, вірувань, колективних ідей тощо. Такий спосіб притаманний так званим “неісторичним народам” або, як їх називав Михайло Драгоманов, – “плебейським”, тобто тим, які не мали вікової традиції державності [3, с. 194–195]. Разом з тим, у працях Гегеля можна знайти пояснення прагненню людей до створення держав. Адже у міркуванні філософа всю духовну реальність, що притаманна людині, дано їй тільки через державу [12, с. 667]. Понад це, у “Засадах філософії права” прямо показується, що створення держав для людей є цілком природним процесом – “Розумне визначення людини полягає в тому, аби жити в державі, і якщо немає держави, то розум вимагає заснувати її” [15, с. 446]. Концепцію Гегеля про історичні / неісторичні народи підхоплювали й переосмислювали чимало європейських мислителів, більшість з яких, однак, не вважала українців та інші слов'янські народи історичними націями [13, с. 240].

В обох випадках великі спільноти, з яких утворюється нація, продукують спільні уявлення про минуле й сьогодення, консолідуються навколо

спільно визначених цінностей, які акцептує більшість. Сукупність таких наративів, які формують уявлення нації про історію, цінності й ідентичність, можна назвати націєтворчим міфом. Як писав Райнгарт Козеллек, *“з насиченого досвідом сучасного минулого живих свідків з плином часу постає чисте минуле, позбавлене досвіду”* [2, с. 23]. Процес побудови націєтворчого міфу не є швидким чи статичним. У нього може бути багато “авторів”, які доповнюють загальнонаціональний наратив і навіть можуть жити в різний час.

Для молодих (неісторичних, плебейських) націй особливо важливо знайти у своїй історії унікальні риси, притаманні саме їм, легендарні постаті, героїчні події. Потужним джерелом історичних подій національного значення для націй, що перебували у складі інших державних формувань, є героїчне протистояння жорсткій і чужинській метрополії, боротьба за незалежність, подолання наслідків колонізації. Нерідко в таких випадках маємо героя, напівміфічну постать, який став запорукою перемоги.

Ці особливості так само можуть лягти в підмурок націєтворчого міфу молодих, зокрема постколоніальних, державібутиальтернативою національного наративу про вікову державність, на якій зазвичай вибудовують свою історіографію історичні нації. Ані перший, ані другий зі способів націєтворення не є кращим чи гіршим за інший. Нації, якими ми їх розуміємо сьогодні, формувалися в один з цих способів під впливом історичних обставин.

Фази розвитку націй досліджують чимало науковців, зокрема Ольґерд Іполит Бочковський, Мірослав Чех та Мірослав Грох – відповідно український, польський та чеський дослідники. В опублікованих у XX ст. працях авторів є певні розбіжності, зокрема Бочковський та Чех концентруються на культурно-політичному розвитку, тоді як Грох інтегрує економічні аспекти й соціальну боротьбу в розвиток національної ідентичності. Разом з тим у роботах дослідників простежується чимало спільного, передусім виокремлюються три етапи пробудження народів. Умовно їх можна схарактеризувати так: перший – етап культурного відродження; другий етап – суспільно-економічно-політичний; третій етап – масовий. В сучасній історичній науці ця тема залишається не розкритою до кінця. До прикладу, серед сучасних українських інтелектуалів про три етапи націєтворення згадують Я. Грицак та О. Забужко, однак не надто загострюють увагу саме на цьому.

Під час етапу культурного відродження на перший план виходять інтелектуали, а сам він характеризується підвищенням рівня національної свідомості, відродженням мов, літератури та культурних традицій. Представники еліт звели-

чують минуле нації й пророкують їй ще величніше майбутнє, визначають її кордони, пишуть національну історію, створюють граматику національної мови, а також формують назву своєї нації [5, с. 38]. Культурне відродження називають основою для націєтворення. За твердженням французького філософа Поля Рікера колонізовані народи, об'єднані в націю, повинні «виховувати національний дух» і представити свої культурні та духовні вимоги колонізаторам [18].

В Україні, як і в інших народів, що не мали своєї держави, у XIX ст. культурне відродження почалося з формування живої української мови, літератури, підвищення інтересу до фольклору та історії, що мало допомогти народу зрозуміти свою спільність поміж собою й окремішність від інших народів імперії, які часто проживали поряд (поляки, росіяни, білоруси, євреї, австрійці, німці тощо). Цей період називають “українським національним відродженням”, і він заклав міцне підґрунтя для формування нації. Серед культурних і наукових постатей, яких називають національними будителями, на першому етапі можна виокремити філософа-інтелектуала Григорія Сковороду, Івана Котляревського з його “Енеїдою” (1798 рік) – першим українськомовним твором, написаним живою мовою, фольклориста й історика Михайла Максимовича, письменника та перекладача, автора першого українського фонетичного правопису Пантелеймона Куліша, історика та етнографа Миколу Костомарова, філософа Георгія Кониського з його “Історією Русів”, а також священників Української греко-католицької церкви – письменника, перекладача Маркіяна Шашкевича і мовознавця, фольклориста й етнографа Якова Головацького. Окремої уваги заслуговує постать Тараса Шевченка, який в сучасній Україні став навіть елементом попкультури, що є підтвердженням фундаментального внеску Шевченка в національне відродження, пробудження національної ідентичності українського народу. Водночас він також був культовою особистістю і для своїх сучасників. Його поетичні твори перетворилися на символ ідентичності та опору. Ярослав Грицак стверджує, що Шевченко створив нову українську ідентичність: змінив стару козацьку (станову) модель нації на революційно-французьку. Це відбулося завдяки синтезу трьох елементів: народної пам'яті про козацтво, польських впливів та середовища освічених малоросів в імперській столиці [5, с. 165]. Подекуди деякі з ідей, озвучених будівничими культурного відродження, значно випереджали свій час і отримали належну оцінку тільки від наступних поколінь: *“Запізніла винагорода славою досить часто має компенсаційний характер: те, чим знехтували сучасники, вшановують нащадки”* [2, с. 53]

Вище згадані, але не тільки, діячі своїми працями забезпечили українському народу поживне підґрунтя для подальшого формування й масштабування ідеї існування української нації та візії отримання нею своєї держави у різних формах. Їхні ідеї часто набували популярності серед неписьменних людей водночас змушували до рефлексії представників освічених верств суспільства.

З одного боку, етап культурного відродження є універсальним початковим кроком у процесі самоідентифікації народів, їхнього національного становлення. З іншого, як буде показано далі, цей етап може повторюватися і відбуватися паралельно з іншими.

Другий етап націєтворення можна назвати суспільно-економічним або суспільно-економічно-політичним. З назви виходить, що ідеї культурної приналежності до народу й закарбування в колективній пам'яті спільноти осмислених націєцентричних наративів починають поширюватися й обговорюватися на різних рівнях: у сільських та духовних школах, гімназійних гуртках, університетських наукових спільнотах та інтелектуальних товариствах. Суспільно-економічний етап характеризується створенням спільнот та зміцненням міжлюдської комунікації за принципом "свій до свого по своє". Ольгерд Іполит Бочковський зазначав, що на цьому етапі забезпечується "наростання" верхніх шарів соціальної піраміди. Створення промислових підприємств, фірм, крамниць, банків і кредитних спілок потребують і заохочують перетворення вчорашніх селян на підприємців та робітників. На думку науковця на цьому етапі нація, що не має держави, повертає собі місто, втрачене колись через колоніальну політику й асиміляцію, а також формує економічний фундамент для майбутніх політичних домагань [11, с. 68–69].

Михайло Грушевський, український історик і політик, зазначає, що об'єднання українців не обмежувалося тільки літературною цариною, натомість поступово додавало представникам української інтелігенції розуміння важливості питання соціальних умов народного життя. *"Традиції козацької доби, що жили серед інтелігенції та були вельми живучі в той час серед народу, з їхньою амальгамою національно-політичного і соціальних мотивів, добре прислужилися й тут"* [6, с. 444]. Михайло Драгоманов наводить приклади інших європейських держав, зокрема Італії та Німеччини, і стверджує, що *"Коли який народ був поділений між кількома державами і це перешкоджало частинам цього народу жити вільно, то люди в тих частинах змагались до того, щоб поєднатись у одну державу"* [9, с. 58]. Українці, розділені у XIX ст. між різними державами, почали організаційну діяльність майже

паралельно на підавстрійській та підросійській територіях. Можна навести приклади гуртків викладачів та студентів Харківського (1804) та Київського (1834) університетів. У Львові починає свою діяльність "Руська трійця", яка у 1937 році після подолання цензурних перешкод друкує альманах "Русалка Дністрова" – перший твір, написаний народною мовою. У 1845 році у Києві починає діяльність Кирило-Мефодіївське братство, а у 1848 році у Львові створено Головну Руську Раду. Обидві спільноти своїми заявами закріпили незворотність творення української нації: кирило-мефодіївці заявили про велике майбутнє української нації серед усіх слов'ян, а Головна Руська Рада задекларувала, що австрійські русини й російські малороси – це один народ [5, с. 150–151]. Микола Аркас згадує, що усі спільники Кирило-Мефодіївського товариства були українцями, котрі щиро любили свій народ та Україну і *"положили спільними силами доходити правди та добра своєму народові та іншим народам Слов'янським"* [1, с. 490]. У 1859 році у Києві повстає громадське об'єднання української інтелігенції "Стара громада". В силу різних історичних причин на українських землях продовжували створюватися українські організації, що подекуди набували масового характеру. Зокрема, у 1868 році було створено товариство "Просвіта", цільовою аудиторією якого було перед усім селянство. "Просвіта" видала сотні книжок, створила тисячі читалень та організувала багато віч по всій території підавстрійської України. Крім того, товариство організувало перший економічний конгрес, великий учений з'їзд у Львові та першу українську виставу в Стрию, де галицькі українці презентували продукти свого господарства [1, с. 500–501]. Можна довго перераховувати спільноти, які впродовж XIX–XX ст. створювали українці для провадження культурної та громадської діяльності, аж до створення перших політичних партій. Головне, що колективна пам'ять про звитяжне козацьке минуле, окремішність й самобутність культури та систематизований фольклор породили дискусії й дали поштовх для створення на їхній основі ідей про майбутнє. Дуже часто діяльність товариств, описаних вище, та окремих представників української національної еліти піддавалася жорстким санкціям з боку держави. Прикладами є сумнозвісні Валуєвський циркуляр (1863) і Емський указ (1876), що не лише обмежували використання української мови, а й мали на меті обмежити українську культурну ідентичність у широкому сенсі; придушення повстань; заборона діяльності організацій; численні вироки та заслання. Попри усе ідею існування окремої нації вже майже було сформовано. Історик Сергій Плохій, підсумову-

ючи націєтворчі процеси, зазначає, що на кінець XIX ст. Україна, як і сто років перед цим, була розділена кордоном між Росією і Австрією, однак тепер вона була об'єднана в безпрецедентний спосіб. Нова єдність не базувалася на церкві, натомисть походила від нового уявлення про націю. В суспільно-політичних таборах по обидва боки кордону не виникало сумнівів, що габсбурзькі русини та романівські малороси – це представники однієї нації [10, с. 233–234]. Найважливішим залишався наступний крок – сформувати чітку політичну візію майбутнього нової нації.

Третій етап формування нації так званих “неісторичних” націй за принципом “знизу вгору” набуває яскраво вираженого політичного характеру і супроводжується масовістю. Народ, що усвідомив свою культурну та історичну самотність, сформував в інтелектуальних колах світоглядні концепції окремішності своєї спільноти від інших, а також об'єднався у деякі протоінституції, починає створювати ідеї політичної та геополітичної суб'єктності своєї нації, ставити за мету здобуття власної державності. В такі моменти з'являється те, що ми можемо назвати національною ідеєю. Український науковець Павло Гай-Нижник стверджує, що *“національна ідея – це універсальна думка-мета ідеалізованого прагнення народу ... втворюється інтелектуальним розумом народу через її найкращих представників ..., міфологізується як сакральний шлях нації до вершин вічної величі і матеріалізується у постійному прагненні до вдосконалення завдяки особистому привабливому розвитку кожного громадянина окремо, заради себе самого ... заради своєї держави і нації як символів спільної єдинокровної родини”* [14, с. 158–159]. Ідеї про власну державу виходять далеко за межі культурологічних спільнот чи наукових товариств, вони привертають увагу широких мас, кожен з представників яких може уявляти у здобутті незалежності щось своє: володіння землею, зменшення податків, звільнення від пана, власне збагачення, підвищення в соціальній ієрархії тощо. Зазвичай “простому люду” здається, що усі його біди від чужоземних поміщиків, “чиновників”. Часто держави-метрополії дійсно нехтують або відверто принижують місцеве населення колоніальних територій, грабуючи, асимілюючи або й винищуючи його. В таких випадках ідея про власну державу перетворюється на єдиний можливий позитивний розвиток подій. За таку ідею народ, від селян до шляхти, готовий повставати на боротьбу, виходити на вулиці, голосувати та навіть брати до рук зброю. Лідери політичних та революційно-повстанських рухів, у разі їхнього успіху, перетворюються на батьків-засновників молодих націй і національних героїв. Вдалі та безрезультатні повстання

стають частиною націєтворчого міфу, а боротьба за незалежність – однією з ключових подій історії та джерелом колективної пам'яті. Молода держава, об'єднана національним міфом, створює “місця пам'яті”: від символів та традицій до монументальних споруд та меморіальних комплексів. Більшість з так званих “неісторичних” народів Центральної та Східної Європи створили свої незалежні держави після Першої світової війни, унаслідок розпаду Австро-Угорської, Німецької, Османської та Російської імперій.

Коли одна людина працює в полі, пише етнографічну розвідку, фінансує сільську школу, провадить підприємницьку діяльність чи займається іншими активностями, вона зберігає певну приватність, хай навіть наміри, а інколи й наслідки цих дій стосуються великої спільноти. Разом з тим, громадська дія можлива тільки тоді, коли ми винесемо свій особистий дискомфорт зі сфери приватного [4, с. 84].

Ідея існування української нації зародилася у поодиноких науковців та митців, однак з плином часу підкорила спершу нечисленні гуртки інтелектуалів та академічні кола, а потім дійшла до кожного окремого селянина чи ремісника. Українська діячка Марія Карамзіна стверджує, що будь-яка вартісна ідея повинна мати певну кількість послідовників, готових об'єднатися навколо неї. А також готових до жертви, адже ідея вимагає самопожертви, високих стандартів. Якщо такого ґрунту нема, то найкраща ідея має шанс бути знеціненою або здобути надто обмежений потенціал новітньої національної міфології [14, с. 232]. В цьому контексті ідея української нації є дійсно живою. Індивідуальне перетворилося на масове. Дослідники Паскаль Гілен та Тайс Ляйстер влучно підтверджують цю тезу, зокрема пояснюють, що в разі переходу від приватної сфери до публічної особисту проблему перетворюють на колективну, а джерела проблеми вводять до широкого соціального контексту. Тому перехід від приватної сфери до публічної передбачає, що початкові емоції нададуть політичного виміру [4, с. 88].

Ідея про власну незалежну державу українського народу пройшла чимало перепон та концепцій, перш ніж сформуватися в головах великої кількості людей і перетворитися на елемент колективної пам'яті. Не бракувало в думці тогочасних інтелектуалів москвофільських, слов'яноцентричних, автономістських та інших концепцій, аж до ідей федералізації різного штибу, від Європейської Федерації до федерації слов'янських народів та федеративної демократичної Росії. М. Грушевський стверджував, що Україні достатньо бути автономією у складі федеративної Російської республіки, а коли ця республіка увійде до складу Європейської федерації, “Укра-

іна стане однією з найбільш сильних, міцних і певних складових частин – одною з опор сеї Європейської федерації” [8, с. 240]. Разом з тим він зауважував, що український народ є більшою мірою західним і європейським, ніж східним. Однак ще до Грушевського схожі думки про Україну як окрему частину більшого федеративного утворення висував Михайло Драгоманов та інші провідні діячі того часу. В тих умовах це були надзвичайно сміливі погляди. Ідея про повну незалежність України була однією з багатьох, які обговорювалися у інтелектуальних колах кінця XIX – початку XX ст.. Однак вона існувала. Одним з перших прибічників цієї концепції був Микола Міхновський, який у праці “Самостійна Україна” (1900 р.) запропонував ідею незалежності від Російської імперії. Також варто згадати Юліана Бачинського з його “Україна irredenta” (1895 р.), Івана Франка, який у публіцистичних творах неодноразово згадував про боротьбу нації за свою державу та засуджував залежність українців від інших держав. Варто підкреслити, що і Франко, і Грушевський, й інші діячі Центральної Ради змінювали свої погляди в різний час і врешті прийшли до ідеї про власну незалежну державу, яка припала до душі широкому колу людей. С. Плохій відводить Центральній Раді ключову роль у формуванні навколо себе великої спільноти прихильників. Зокрема через те, що на тлі подій Першої світової війни та революції, запропоновані прагнення до самостійності України, а також суміш ліберально-націоналістичних та соціалістичних ідей здавалися надзвичайно привабливими для людей. Ідею територіальної автономії пропагували як єдиний шлях подолання військових, економічних та соціальних проблем. Вважалося, що Рада була єдиною інституцією, яка могла принести мир суспільству та дати землю селянам [10, с. 272]. С. Плохій також зазначає, що протягом літа 1917 року Центральна Рада з координаційного комітету українофільських організацій перетворилася на справжній парламент держави, а численні зїзди селян, робітників, солдатів та національних меншин, які проходили по всій Україні, делегували до неї своїх представників. Водночас близько 300 тисяч вояків з армійських підрозділів на українському секторі фронту, сформованих з українців, також заявили про лояльність до Ради.

Однак перед тим стихійну масовість українці продемонстрували на маніфестаціях у Петрограді (25 березня 1917 р.) та Києві (1 квітня 1917 р.). Петроградська демонстрація налічувала близько 25 тисяч українців, що неабияк приголомшило росіян, а вулицями Києва з жовто-блакитними полотнами одночасно пройшли близько 100 тисяч осіб, серед яких були представники різних громад, товариств, корпорацій тощо [7, с. 82].

Разом з тим, коли ми говоримо про масовий аспект прояву громадянської активності, варто мати на увазі, що часто люди керувалися передусім уявленням про розв’язання власних проблем. Автономія, а пізніше незалежність, України нерідко розглядалася як засіб для цього. Почуття розуміння проблем інших і емоційної єдності з людьми своєї спільноти, що зрештою призводить до масових рухів, ми можемо розглядати додатковий елемент у формуванні національної свідомості.

Причини поразки України як незалежної держави у подіях 1917–1921 років є предметом інших наукових досліджень. Однак на прикладах, наведених вище, можна чітко простежити, що формування української нації цілком збігалося з концепцією ряду науковців, які виокремлюють три основні етапи націєтворення. Понад це, саме боротьба за незалежність як фінальний етап становлення новоствореної, «неісторичної» нації може ставати осердям її колективній пам’яті цієї нації.

Період Радянського Союзу майже повністю зупинив процес націєтворення України. Попри те, що Україна зберігала формальні ознаки державності й існувала як УРСР, розвиток усіх етапів унеможливлювала авторитарна вертикаль радянської держави. Нові хвилі націєтворення, якоюсь мірою повторювання кожного з трьох етапів можна знову простежити в сучасній Україні. Однак в цьому випадку етап культурного відродження та етап суспільно-економічного розвитку наклалися одне на одного. Деякі культурницькі ініціативи з’явилися ще в 1990-х, однак більш системної форми зацікавлення українців у своїй культурі та історії набуло після 2004-го. В цей час також можемо спостерігати про спалахи масової громадсько-політичної активності. Події революцій 2004 та 2014 років, а також початок російської агресії спровокували сплеск інтересу до питання самовизначення, емоційного, навіть підсвідомого розуміння приналежності до української нації. Спочатку, як і в XIX ст на рівні “ми – не вони”, а пізніше усвідомленого вибору на користь українства. Національну свідомість деколи називають характерною прикметою нації. Цей приклад підтверджує тезу німецького науковця Макса Вебера про те, що нація – це спільнота почуттів, яка знаходить своє втілення у власній державі, тоді природно прагне до її створення [3, с. 208–209].

Після 2014, а ще більше після 2022 року, українську культуру не потрібно було створювати. Відповідне культурне підґрунтя вже існувало. Натомість його активно почали популяризувати та переосмислювати. Націєтворчий міф про героїчну боротьбу народу за свою землю, мову, цінності в Україні є одним з гранд-наративів. Часто ідею про українську стійкість у російсько-українській війні знаходять у спогадах про минуле. Звитяжні

події з історії української боротьби слугують елементом гордості, натомість трагічні факти набувають в суспільному уявленні рис жертвовності.

Відстоюючи думку, що усі три етапи націєтворення Україна у прискореному темпі ще раз переживала після 1991 року, варто зазначити, що етап масової громадсько-політичної активності проявлявся під час подій двох Майданів, а з початком російської агресії досяг свого апогею.

У XIX та XX ст. “неісторичні” нації під час свого формування мали за мету створення незалежної держави. В сучасних реаліях для незалежної України, яка перебуває в умовах повномасштабної війни, фінальною метою націєтворення є не тільки збереження держави, а й зміцнення позицій на міжнародній арені саме в контексті надбань і здобутків минулого. Коли незалежна держава, яка чітко усвідомила джерела своєї державності та культури, створила низку матеріальних та нематеріальних надбань, змушує світ визнати ці надбання своїми – це можна назвати четвертим етапом націєтворення. При цьому варто пам’ятати, що початок кожного з етапів є доволі умовним і зазвичай кожен з наступних просто накладається на попередній.

Впродовж останніх років Україна активно почала боротися за свою культурну та наукову спадщину на міжнародному рівні. Події неспровокованої війни привернули увагу світу до України й показали іншим державам хто такі українці. Низка дипломатичних та культурних ініціатив, створених українцями за кордоном, допомогла змінити сприйняття України в очах деяких країн. Вони раптом виявили, що багато знають про Україну, хоча десятиліттями мали помилкове уявлення.

Одним з прикладів прояву цього четвертого етапу в дії можна назвати внесено до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО культури приготування українського борщу [16]. Ще одним прикладом вдалої міжнародної культурної діяльності є перейменування картини французького художника Едгара Дега “Російська танцівниця” на “Танцівниця в українському вбранні” в Метрополітен-музей у Нью-Йорку [17]. Це лише два з численних прикладів успішної міжнародної діяльності України в умовах війни. Варто додати, що часто за міжнародне визнання таких надбань своїми “неісторичним”, постколоніальним націям доводиться боротися з колишніми колонізаторами, що актуально і у випадку України.

Виокремлення четвертого етапу створює логічне підґрунтя для підсумування попередніх, їхнього осмислення або переосмислення, а також формує ряд завдань на майбутнє. Таким чином забезпечується зв’язок кожного з етапів, а також минулого з сучасним і майбутнім. Разом з тим, активна зовнішньополітична діяльність з просу-

вання власних надбань, ідей, цінностей та права називати речі може означати завершення процесу формування нації.

Література

1. Аркас М. Історія України-Русі / упоряд. Коваль Р. Київ : Наш формат, 2020. 528 с.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті. Пер. з нім. Дмитренко К., Доронічева Л., Юдін О. Київ : Ніка-Центр, 2014. 440 с.
3. Бочковський О.І. Вибрані праці та документи: у 3 т. Київ : Україна модерна, ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. Т.3, кн. 1. 440 с.
4. Гілен П., Ляйстер Т. Культура в підмурках громадянського суспільства. Пер. з англ. Стріха Я. Харків: IST Publishing, 2018. 120 с.
5. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2022. 416 с.
6. Грушевський М. Нарис історії українського народу. Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2022. 576 с.
7. Гунчак Т. Україна: Перша половина XX століття. Нариси політичної історії. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
8. Дипломатична історія України : підручн. / Головченко В., Матвієнко В. Київ : Ніка-Центр, 2018. 420 с.
9. Драгоманов М. Вибрані праці: у 3 т. Київ : Знання України, 2006. Т. 1 кн. 2. 272 с.
10. Пономарьов В. Цвітіння чудової квітки. Ольгерд Бочковський і відродження націй. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 184 с.
11. Плохій С. Брама Європи: історія України від скіфських воєн до незалежності. Перероб. і доп. вид. Пер. з англ. Ключко Р. Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2021. 512 с.
12. Рассел Б. Історія західної філософії. Пер. з англ. Лісняк Ю, Таращук П. Харків : Фоліо, 2023. 862 с.
13. Сторожук С. В. Нація: історія і теорія проблеми (історико-філософський вимір). Київ : ВАДЕКС, 2013. 320 с.
14. Трансформація української національної ідеї / упоряд. Доній О. Київ : Наш формат, 2019. 464 с.
15. Фюрст М, Тринкс Ю. Філософія. Пер. з нім. Кебуладзе В. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 536 с.
16. Culture of Ukrainian borscht cooking inscribed on the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding. UNESCO : вебсайт. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/culture-ukrainian-borscht-cooking-inscribed-list-intangible-cultural-heritage-need-urgent> (дата звернення 27.06.2025).
17. Dancer in Ukrainian Dress. The Metropolitan Museum of New York : вебсайт. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436157> (дата звернення 27.06.2025).
18. Tsai J. T. Of National Myths, Mythical Nations and the Narrativisation of Nigeria as a Postcolonial State. *SMC Journal of Cultural and Media Studies*. Vol. 36, № 75. P. 75–88. URL: <http://journal.smc.edu.ng/pdfs/Vol-1Journal-Papers-james.pdf> (дата звернення 27.06.2025).

Анотація

Волошин Р. О. Етапи формування української нації: аналіз можливості розширення триетапної концепції націогенезу. – Стаття.

У статті порушено питання формування української нації. Виокремлено та представлено три основні етапи націєтворення, які характеризуються як етап культурного відродження, етап суспільно-економічного розвитку та масово-політичний етап. Зазначені етапи не мають чіткого початку й завершення, навпаки часто накладаються. Можна коротко підсумувати, що етап культурного відродження є універсальним початковим кроком у процесі самоідентифікації народів, їхнього національного становлення. Відродження й переосмислення національної культури, літератури, історії та мови, встановлення певних культурологічних рамок за принципом “моє – не моє”, коли в суспільстві виникає чітка консолідація навколо розуміння свого й того, що своїм не є, закладає основу для подальшого розвитку націєтворення на етапі формування суспільно-політичних та економічних ознак нації. Другий етап націєтворення “недержавних” націй ілюструє, що ідеї національної єдності, засновані на культурологічному ґрунті, активно обговорюються й поширюються через місцеві, академічні, релігійні, та інтелектуальні спільноти. Для цього етапу притаманний розвиток діяльності громадських й економічних організацій, створення активних організаційних структур починає сприяти соціальній мобільності. Третій етап формування націй характеризується масовими громадсько-політичними рухами. Зазвичай на цьому етапі думки про власну культурну та національну ідентичність переростають у боротьбу за власну національну державу.

Висунуто пропозиції до переосмислення триетапної концепції. Здійснено спробу аналізу завершеності процесу формування української нації та запропоновано виокремити ще один етап для націй, які мають незалежну державу, водночас не завершили процес свого націєтворення. Четвертий етап характеризується активною зовнішньополітичною діяльністю держави, направленою, зокрема на популяризацію надбань нації, поширення елементів власної культури, науки чи інших здобутків на міжнародному рівні. Можливість доносити та відстоювати своє у світі згідно з пропозицією може вважатися завершенням етапу націєтворення.

Ключові слова: націєтворення, нація, пам’ять, колективна пам’ять, формування спільнот, символи, міфи, місця пам’яті, ідентичність.

Summary

Voloshyn R. O. Stages of Ukrainian nation formation: analysis of the possibility of expanding the three-stage concept of nation genesis. – Article.

The article addresses the issue of the formation of the Ukrainian nation. It identifies and outlines three main stages of nation-building, characterized respectively as the stage of cultural revival, the stage of socio-economic development, and the stage of mass political mobilization. These stages do not possess clear-cut beginnings or endings; rather, they often overlap and intersect. It can be broadly summarized that the stage of cultural revival serves as a universal initial step in the process of national self-identification and formation. The revival and reinterpretation of national culture, literature, history, and language, along with the establishment of specific cultural boundaries based on the principle of “what is mine – what is not,” fosters societal consolidation around the understanding of the self versus the other. This, in turn, lays the groundwork for further nation-building, particularly in the formation of the socio-political and economic characteristics of the nation. The second stage of nation-building in “stateless” nations illustrates that ideas of national unity, grounded in cultural foundations, are actively discussed and disseminated through local, academic, religious, and intellectual communities. This stage is marked by the development of civic and economic institutions and the emergence of organized structures that promote social mobility. The third stage in nation formation is characterized by mass socio-political movements. Typically, at this stage, reflections on cultural and national identity evolve into an active struggle for the establishment of a sovereign nation-state. The article puts forward proposals for rethinking the three-stage model of nation-building. An attempt is made to assess whether the process of Ukrainian nation formation can be considered complete. It is suggested that an additional stage be introduced for nations that possess state independence but have not yet completed their nation-building processes. This proposed fourth stage is characterized by the state's active foreign policy, aimed in particular at promoting national achievements and disseminating elements of its culture, science, and other accomplishments on the international stage. The ability to communicate and advocate for one's national identity globally, according to the proposed model, may be regarded as the final phase of nation-building.

Key words: nation-building, nations, memory, collective memory, community building, symbols, myths, places of memory, identity.

Дата надходження статті: 30.06.2025

Дата прийняття статті: 16.07.2025

Опубліковано: 10.09.2025